

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. XV/XVI, 2

SECTIO H

1981/82

Instytut Metod Rachunku Ekonomicznego
Akademii Ekonomicznej w Krakowie

Władysław KWIECIEŃ

**Niektóre aspekty procesu reprodukcji ludności Bułgarii
po drugiej wojnie światowej**

Некоторые аспекты процесса воспроизводства населения Болгарии после
Второй мировой войны

Some Aspects of the Population Replacement Process in Bulgaria after World
War II

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ROZWOJU LICZBY LUDNOŚCI BUŁGARII

Bułgaria leży w południowo-wschodniej części Półwyspu Bałkańskiego. Powierzchnia lądowa Bułgarii wynosi 110 548,6 km²; natomiast powierzchnia ogólna wraz z granicznymi wodami morskimi i rzecznyymi równa się 110 911,5 km². Obszar lądowy Bułgarii stanowi około 35,35% (blisko 1/3) powierzchni Polski.¹

Liczba ludności Bułgarii według stanu w dniu 31 grudnia 1977 r. wynosiła 8,823 mln osób. Stanowiła zaledwie 0,21% stanu ludności świata, a około 1,84% ludności Europy (480 mln).² W zestawieniu ze stanem ludności Polski, który w dniu 31 grudnia 1977 r. wynosił 34,85 mln osób, ludność Bułgarii równała się 25,32% tego stanu.

W końcu 1977 r. prawie 60% (59,9) ogółu ludności stanowiła ludność miejska, a pozostałe 40% (40,1) — ludność wiejska. W tym samym czasie udział ludności miejskiej w ogólnej liczbie ludności Polski wynosił 57,35%, natomiast wiejskiej 42,65%. Gęstość zaludnienia w Bułgarii w końcu grudnia 1977 r. wynosiła 79,5 osób/km², podczas gdy w naszym kraju wskaźnik ten równał się 111,5 osób/km².

¹ Według danych z 1977 r.

² Ludność Europy na koniec 1977 r. bez ZSRR, łącznie z europejską częścią Turcji.

W tabeli 1 zamieszczone są dane obrazujące rozwój ogólnej liczby ludności (oraz w relacji miasto—wieś) Bułgarii w okresie po zakończeniu drugiej wojny światowej, tj. w latach od pierwszego powojennego spisu ludności w r. 1946, aż do r. 1977. Okres badań obejmuje więc 32 lata.

Analizując liczby tego zestawienia należy stwierdzić, że w ciągu rozpatrywanych lat absolutna liczba ludności Bułgarii wzrosła o 1793,3 tys. osób. W porównaniu ze stanem liczby ludności w roku wyjściowym (1946) przyrost ludności Bułgarii wyniósł 25,5%. Tak więc, globalna liczba ludności tego kraju wzrosła o ponad 1/4.

Rozpatrując ludność Bułgarii w relacji miasto—wieś należy zauważyć, że w ciągu badanych lat nastąpił bardzo dynamiczny wzrost liczby ludności miejskiej, przy jednoczesnym spadku liczby ludności wiejskiej. Nastąpiło mianowicie potrojenie ludności miejskiej (wskaźnik dynamiki wyniósł 299,3 proc.), podczas gdy liczba ludności wiejskiej spadła o 1/3 (dokładnie o 33,1%). Równoległe z tym procesem następował wzrost poziomu wskaźników udziału ludności miejskiej oraz spadek wielkości wskaźników struktury ludności wiejskiej w globalnej liczbie ludności. Jeżeli bowiem w r. 1946 zaledwie co czwarty obywatel Bułgarii mieszkał w mieście, a ponad 75% ludności mieszkało na wsi, to w r. 1977 frakcja ludności miejskiej wynosiła 59,9%, podczas gdy udział ludności wiejskiej wyniósł nieco ponad 40% w ogólnej liczbie ludności tego kraju. Mimo dynamicznego wzrostu ludność miejska w Bułgarii pozostawała w mniejszości aż do roku 1969. Tak więc prawie w ćwierć wieku po zakończeniu drugiej wojny światowej nastąpił przełom i ludność miejska w Bułgarii osiągnęła status większości.

Nie ulega wątpliwości, że tak istotne przeobrażenia strukturalne ludności Bułgarii były następstwem społeczno-ustrojowych przemian, jakie nastąpiły w tym kraju w okresie powojennym. Podstawową siłą napędową tych przeobrażeń były przede wszystkim procesy industrialne i łączące się z nimi procesy urbanizacyjne. Analizując współczynniki urbanizacji w oparciu o zaproponowaną przez E. Rosseta skalę ocen³ należy stwierdzić, że u progu okresu powojennego, w r. 1946, poziom urbanizacji Bułgarii był niski i wynosił 24,7%. W dziesięć lat później, tj. w r. 1956, Bułgaria przeszła do klasy reprezentującej średni poziom urbanizacji i utrzymuje się w tej grupie do końca badanego okresu. W 1977 r. wskaźnik urbanizacji wyniósł 59,9%. W tym samym roku konwencjonalny wskaźnik urbanizacji osiągnął poziom 1,425, a wskaźnik urbanizacji Eldridge'a równał się 4,69.

³ Por. F. Rosset: *Oblicze demograficzne Polski Ludowej*, Warszawa 1965, s. 38.

Procesy industrialne i będące ich funkcją procesy urbanizacyjne spowodowały żywiołowe i na wielką skalę zakrojone ruchy migracyjne ludności, z których najważniejszą formą były wędrowki mieszkańców wsi do miast. Niemalą rolę we wzroście liczby ludności miejskiej odegrał czynnik natury biologicznej (przyrost naturalny) oraz czynnik legislacyjny, w wyniku którego nastąpiło podniesienie statusu osiedli wiejskich do rangi miast oraz inkorporacja terenów podmiejskich do organizmów miejskich.

Procesy industrialne i urbanizacyjne stworzyły w Bułgarii szerokie możliwości awansu społecznego i zawodowego. Pobudziły one wędrowki ludności, prowadzące głównie ze wsi do ośrodków przemysłowych i miast. Ukazały możliwości odejścia od pracy prostej do kwalifikowanej i osiągnięcia najwyższych szczebli wykształcenia i stanowisk. Duża ruchliwość bułgarskiej ludności rolniczej spowodowana została również przełamaniem wszelkich barier socjalnych i regionalnych w wyniku przeobrażeń społeczno-ustrojowych, które nastąpiły w Bułgarii po drugiej wojnie światowej.

STRUKTURA PŁCI I WIEKU LUDNOŚCI BUŁGARI

Rozpatrując zagadnienie podziału ludności Bułgarii według płci w latach 1946—1977 należy stwierdzić, że w tym zakresie osiągnęła ona niemal idealną równowagę. Mówimy „niemal idealną równowagę”, ponieważ współczynniki feminizacji tylko nieznacznie różnią się od 100, wykazując minimalne odchylenia na korzyść liczebnej przewagi kobiet. Idealna równowaga liczebna płci ludności Bułgarii występowała w latach 1965—1970. W tym bowiem pięcioleciu współczynnik feminizacji równał się 100. W związku z tym nestor polskich demografów E. Rosset stwierdza, że idealna równowaga liczebna płci należy raczej do zjawisk rzadkich, „a Bułgaria doszła do równowagi płci rozstając się z tradycyjną przewagą liczebną mężczyzn”.⁴

Pewne zwichnięcie równowagi liczebnej płci należy odnotować wśród ludności Bułgarii rozpatrywanej w przekroju miasto—wieś. I tak, miejska ludność tego kraju legitymuje się przewagą liczebną mężczyzn, natomiast wśród ludności wiejskiej przeważały liczebnie kobiety. W ciągu prawie całego okresu badań poziom współczynników feminizacji wiejskiej ludności Bułgarii przewyższa liczbę 100, choć w ostatnich trzech latach rozpatrywanego okresu nastąpił spadek poziomu tych współczynników poniżej 100. Odmiennie układał się poziom współczynników feminizacji wśród bułgarskiej ludności miejskiej, wskazując do ostatnich lat na przewagę liczebną mężczyzn (liczby tab. 2).

⁴ Por. E. Rosset: *Demografia Polski*, cz. I, Warszawa 1975, s. 265.

Tab. 1. Liczba ludności Bułgarii w latach 1946—1977
The population of Bulgaria in 1946—1977

Rok	Ludność w tys. osób			Udział procentowy ludności		Wskaźnik dynamiki: 1946=100		
	ogółem	miejska	wiejska	miej-skiej	wiejskiej	ogółem	miejska	wiejska
1946	7029,3	1735,2	5294,1	24,7	75,3	100,0	100,0	100,0
1947	7098,0	1831,5	5266,5	25,8	74,2	100,8	105,5	99,5
1948	7162,2	1888,2	5274,0	26,4	73,6	101,9	108,8	99,6
1949	7227,9	1933,9	5294,0	28,8	73,2	102,8	111,5	99,9
1950	7273,1	2000,5	5272,6	27,5	72,5	103,5	115,3	99,6
1951	7243,2	2063,6	5179,6	28,5	71,5	103,0	118,9	97,8
1952	7306,7	2128,1	5178,6	29,1	70,9	103,9	122,6	97,8
1953	7385,6	2241,8	5143,8	30,4	69,6	105,1	129,2	97,2
1954	7461,0	2326,3	5134,7	31,2	68,8	106,1	134,1	97,0
1955	7537,8	2420,6	5117,2	32,1	67,9	107,2	139,5	96,7
1956	7613,7	2556,1	5057,6	33,6	66,4	108,3	147,3	95,5
1957	7688,8	2641,2	5047,6	34,4	65,6	109,4	152,2	95,3
1958	7766,3	2732,1	5034,2	35,2	64,8	110,5	157,5	95,1
1959	7829,2	2834,2	4995,0	36,2	63,8	111,4	163,3	94,4
1960	7905,5	3005,0	4900,5	38,0	62,0	112,5	173,2	92,6
1961	7980,7	3097,6	4883,1	38,8	61,2	113,5	178,5	92,2
1962	8045,2	3200,8	4844,4	39,8	60,2	114,5	184,5	91,5
1963	8111,1	3306,7	4084,4	40,8	59,2	115,4	190,6	90,8
1964	8177,5	3703,6	4473,9	45,3	54,7	116,3	213,4	84,5
1965	8230,8	3828,4	4402,4	46,5	53,5	117,2	220,6	83,2
1966	8285,3	3934,9	4350,4	47,5	52,5	117,9	226,8	82,2
1967	8335,1	4043,3	4291,8	48,5	51,5	118,6	233,0	81,1
1968	8404,1	4160,5	4243,6	49,5	50,5	119,6	239,8	80,2
1969	8464,3	4374,2	4090,1	51,7	48,3	120,4	252,1	77,3
1970	8514,9	4509,8	4005,1	53,0	47,0	121,1	259,9	75,6
1971	8557,9	4678,5	3879,4	54,7	45,3	121,7	269,6	73,3
1972	8594,5	4785,2	3809,3	55,7	44,3	122,3	275,8	71,9
1973	8647,4	4917,2	3730,2	56,9	43,1	123,0	283,4	70,5
1974	8710,0	5171,8	3538,2	59,4	40,6	123,9	298,1	66,8
1975	8731,4	5067,0	3664,4	58,4	41,6	124,2	292,0	69,2
1976	8785,7	5179,4	3606,3	59,0	41,0	124,9	298,5	68,1
1977	8822,6	5283,1	3539,5	59,9	40,1	125,5	299,3	66,9

Źródło: *Statisticeski Godisznik na Narodna Republika Błgaria 1978*, Sofia 1978, s. 31, tabl. 6 oraz obliczenia własne.

Należy przypuszczać, że głównym czynnikiem sprawczym, który zdecydował o przedstawionych deformacjach morfologii płci miejskiej i wiejskiej ludności Bułgarii, były wewnętrzne ruchy migracyjne. Dokonujące się w Bułgarii procesy industrialne i urbanizacyjne pobudziły bowiem ruchy wędrownicze o charakterze ekonomicznym, ukierunkowane przede wszystkim ze wsi do miast. Wiadomo, że ekonomiczne ruchy migracyjne działają na układ stosunków ludnościowych w sposób selektywny, skutkiem czego wywołują one istotne zmiany w strukturze ludności zarówno tych rejonów, które ludność opuszcza, jak i tych, do których wędruje. Procesy migracyjne typu zarobkowego z reguły nie obejmują wszystkich części składowych ludności, lecz tylko niektóre z nich.

Tab. 2. Struktura ludności Bułgarii według płci w latach 1946—1977
Population structure of Bulgaria by sex in 1946—1977

Rok	Ludność ogółem										Ludność wiejska									
	w tys. osób					w tys. osób					w tys. osób					w tys. osób				
	M		K		na 100 kobiet	M		K		na 100 mężczyzn	M		K		na 100 kobiet	M		K		na 100 mężczyzn
	M	K	M	K		M	K	M	K		M	K	M	K		M	K	M	K	
1946	3516,7	3512,6	50,03	49,97	99,9	888,5	846,7	51,20	48,80	95,3	2628,2	2665,9	49,64	50,36	101,4					
1950	3634,7	3638,4	49,97	50,03	100,1	1011,3	989,2	50,55	49,45	97,8	2623,4	2649,2	49,76	50,24	100,0					
1953	3687,2	3698,4	49,92	50,08	100,3	1123,7	1118,1	50,12	49,88	99,5	2563,5	2580,3	49,84	50,16	100,6					
1955	3761,8	3776,0	49,91	50,09	100,4	1209,9	1210,7	49,98	50,02	100,1	2551,9	2565,3	49,87	50,13	100,5					
1957	3837,0	3851,8	49,90	50,10	100,4	1319,2	1322,0	49,95	50,05	100,2	2517,8	2529,8	49,88	50,12	100,5					
1960	3946,9	3958,6	49,93	50,07	100,3	1505,1	1499,9	50,01	49,99	99,7	2441,8	2458,7	49,82	50,18	100,6					
1961	3985,2	3995,5	49,94	50,06	100,3	1551,7	1545,9	50,01	49,99	99,6	2433,5	2449,6	49,84	50,16	100,7					
1962	4017,7	4027,5	49,94	50,06	100,2	1603,5	1597,3	50,01	49,99	99,6	2414,2	2430,2	49,83	50,17	100,7					
1963	4031,4	4059,7	49,95	50,05	100,2	1657,5	1649,2	50,13	49,87	99,5	2393,9	2410,5	49,82	50,18	100,7					
1964	4085,0	4092,5	49,95	50,05	100,2	1858,9	1844,7	50,19	49,81	99,2	2226,1	2247,8	49,76	50,24	100,9					
1965	4115,8	4115,0	50,00	50,00	100,0	1915,1	1913,3	50,02	49,88	99,9	2200,7	2201,7	50,00	50,00	100,0					
1966	4143,3	4142,0	50,00	50,00	100,0	1973,5	1961,4	50,15	49,85	99,4	2169,8	2180,6	49,88	50,12	100,5					
1967	4167,8	4167,3	50,00	50,00	100,0	2031,6	2011,7	50,25	49,75	99,0	2136,2	2155,6	49,77	50,23	100,9					
1968	4202,1	4202,0	50,00	50,00	100,0	2094,4	2066,1	50,34	49,66	98,6	2107,7	2135,9	49,67	50,33	101,3					
1969	4231,4	4232,9	50,00	50,00	100,0	2206,7	2167,5	50,45	49,55	98,2	2024,7	2065,4	49,50	50,50	102,0					
1970	4256,6	4258,3	50,00	50,00	100,0	2280,4	2229,4	50,57	49,43	97,8	1976,2	2028,9	49,34	50,66	102,7					
1971	4277,0	4280,9	50,00	50,00	100,0	2368,1	2310,4	50,62	49,38	97,6	1908,9	1970,5	49,21	50,79	103,2					
1972	4294,4	4300,1	49,97	50,03	100,1	2423,4	2361,8	50,64	49,36	97,5	1871,0	1938,3	49,12	50,88	103,6					
1973	4319,6	4237,8	49,95	50,05	100,2	2490,6	2426,6	50,65	49,35	97,4	1829,0	1901,2	49,03	50,97	103,9					
1974	4350,0	4360,0	49,94	50,06	100,2	2621,3	2550,5	50,68	49,32	97,3	1728,7	1809,5	48,86	51,14	104,7					
1975	4359,5	4371,9	49,93	50,07	100,3	2520,8	2546,2	49,75	50,25	101,0	1838,7	1825,7	50,18	49,82	99,3					
1976	4385,3	4400,4	49,91	50,09	100,3	2377,4	2602,0	49,76	50,84	100,9	1807,9	1898,4	50,13	49,87	99,5					
1977	4401,7	4420,9	49,19	50,11	100,4	2630,1	2653,0	49,78	50,22	100,9	1771,6	1767,9	50,05	49,95	99,8					

Źródło: Statistyczny Godzinek na Narodna Republika Błgaria 1978, Sofia 1978, s. 31, tabl. 6 oraz obliczenia własne.
M — mężczyźni, K — kobiety.

Najczęściej w procesach migracji zarobkowej uczestniczą grupy ludności o pełnej sprawności do pracy z wyraźnie zaakcentowaną liczebną przewagą mężczyzn.

Interesujący jest rozkład udziału procentowego liczby mężczyzn i kobiet, pogrupowanych w pięcioletnie klasy wieku, w globalnej liczbie osób poszczególnych płci według stanu w dn. 31 XII 1977 r. Badając ludność Bułgarii stwierdzamy, że procentowe wskaźniki udziału liczby mężczyzn do 50 roku życia w poszczególnych przedziałach wieku przewyższają swoim poziomem odpowiednie wskaźniki obliczone dla płci żeńskiej. Od 50 roku życia następuje systematyczny spadek udziału liczby mężczyzn w poszczególnych klasach wieku (por. liczby tab. 3).

Tab. 3. Struktura ludności Bułgarii według płci i wieku — stan w dn. 31 XII 1977
Population structure of Bulgaria by sex and age; state on December 31, 1977

Wiek	Ludność w tys. osób			Udział procentowy płci		Udział procentowy poszczególnych klas wieku		
	ogółem	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
0—4	698,697	358,432	340,265	51,30	48,70	7,912	8,413	7,697
4—9	657,346	337,774	319,572	51,38	48,62	7,451	7,674	7,229
10—14	604,814	311,835	292,979	51,56	48,44	6,855	7,084	6,627
15—19	632,901	923,695	309,206	51,14	48,86	7,174	7,354	6,994
20—24	653,913	332,938	320,975	50,91	49,09	7,412	7,564	7,260
25—29	680,360	343,015	338,345	50,27	49,73	7,712	7,754	7,653
30—34	616,466	309,690	306,776	50,24	49,76	6,987	7,036	6,939
35—39	550,994	276,111	274,883	50,11	49,89	6,245	6,273	6,218
40—44	613,814	306,695	307,119	49,97	50,03	6,957	6,968	6,947
45—49	622,113	312,270	309,843	50,20	49,80	7,051	7,094	7,009
50—54	625,786	311,632	314,154	49,80	50,20	7,093	7,080	7,106
55—59	497,144	242,522	254,622	48,79	51,21	5,635	5,510	5,759
60—64	355,702	172,740	182,962	48,56	51,44	4,032	3,924	4,139
65—69	402,711	192,859	209,852	47,89	52,11	4,565	4,381	4,747
70—74	302,670	140,183	162,487	46,32	53,68	3,431	3,185	3,675
75—79	179,741	78,563	101,178	43,71	56,29	2,037	1,785	2,289
80—84	81,141	34,389	46,752	42,24	57,76	0,920	0,781	1,058
85—89	32,291	12,247	20,044	37,93	62,07	0,366	0,278	0,453
90—94	10,026	3,712	6,314	37,02	62,98	0,114	0,084	0,143
95—99	3,178	1,129	2,049	35,53	64,47	0,044	0,026	0,046
100 i więcej	0,794	0,256	0,538	32,24	67,76	0,007	0,002	0,002
Razem	8822,602	4401,687	4420,915	49,89	50,11	100,000	100,000	100,000

Źródło: *Statistyczny Godzisznik na Narodna Republika Błgaria 1978*, Sofia 1978, s. 32, tabl. 7 oraz obliczenia własne.

Inny rozkład omawianych wskaźników nastąpił wśród ludności Bułgarii w relacji miasto—wieś. Otóż, gdy chodzi o ludność miejską, to przewaga liczebna mężczyzn zaznacza się w wieku do 20 roku życia oraz w grupie wieku 45—55 lat. Natomiast wśród ludności wiejskiej graniczny jest wiek 45 lat. I tak, do 45 lat procentowe wskaźniki struktury

wskazują na przewagę liczebną mężczyzn w poszczególnych klasach wieku, natomiast od 45 roku życia zaznacza się wyraźna dominacja kobiet (tab. 4 i 5).

Analizę struktury wiekowej ludności Bułgarii opieramy na danych z 31 XII 1977 r. Wskaźnik struktury, wyrażający udział liczby dzieci (do lat 15) w ogólnej liczbie ludności tego kraju, wynosił 22,22%, a zatem więcej niż co piąty obywatel Bułgarii nie przekroczył 15 roku życia. Odpowiedni wskaźnik dla ludności miejskiej równał się 22,87, a dla ludności wiejskiej wynosił 21,26%. Z przytoczonych liczb wynika, że w Bułgarii zakończył się okres przewagi liczebnej dzieci wiejskich. Taki stan rzeczy jest wynikiem naturalnego toku zmian strukturalnych ludności krajów, w których dynamicznie postępują procesy industrialne i urbanizacyjne.

Tab. 4. Struktura miejskiej ludności Bułgarii według płci i wieku — stan w dn. 31 XII 1977

Urban population structure of Bulgaria by sex and age; state on December 31, 1977

Wiek	Ludność w tys. osób			Udział procentowy płci		Udział procentowy poszczególnych klas wieku		
	ogółem	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
0—4	460,888	236,347	224,541	51,28	48,72	8,724	8,986	8,464
5—9	397,705	204,079	193,626	51,31	48,69	7,528	7,759	7,298
10—14	349,757	179,369	170,388	51,28	48,72	6,620	6,820	6,423
15—19	486,579	247,063	239,516	50,78	49,22	9,210	9,394	9,028
20—24	436,806	210,309	226,497	48,15	51,85	8,268	7,996	8,537
25—29	468,818	233,523	235,305	49,81	50,79	8,874	8,879	8,869
30—34	417,188	208,204	208,984	49,91	50,09	7,897	7,916	7,877
35—39	351,488	175,725	175,763	49,99	50,01	6,653	6,681	6,625
40—44	377,132	187,287	189,845	49,66	50,34	7,138	7,121	7,156
45—49	370,522	187,810	182,712	50,69	49,31	7,013	7,141	6,887
50—54	432,622	174,096	168,526	50,81	49,19	6,485	6,619	6,352
55—59	247,502	123,381	124,121	49,85	50,15	4,685	4,691	4,678
60—64	160,260	77,987	82,273	48,66	51,74	3,033	2,965	3,101
65—69	168,183	79,763	88,420	47,43	52,57	3,183	3,032	3,333
70—74	120,757	54,273	66,484	44,94	55,06	2,286	2,064	2,506
75—79	73,448	30,231	43,217	41,12	58,88	1,390	1,149	1,629
80—84	34,133	13,586	20,547	39,80	60,20	0,652	0,517	0,774
85—89	13,566	4,986	8,580	36,75	63,25	0,256	0,190	0,323
90—94	4,118	1,531	2,587	37,15	62,85	0,078	0,067	0,098
95—99	1,298	0,434	0,864	33,44	66,56	0,024	0,047	0,033
100 i więcej	0,361	0,118	0,243	32,69	67,31	0,005	0,013	0,009
Razem	5283,131	2630,092	2653,039	49,78	50,22	100,000	100,000	100,000

Źródło: *Statystyczny Godzinek na Narodną Republikę Bułgaria 1978*, Sofia 1978, s. 32, tabl. 7 oraz obliczenia własne.

Warto zwrócić uwagę na tę kategorię wiekową ludności, którą demografowie i socjologowie określają pojęciem „młodzieży”. Jest to ważna kategoria, ponieważ stanowi ona populację, która charakteryzuje się specyficznymi cechami zarówno z punktu widzenia biologicznego, jak

i ekonomiczno-społecznej i wśród której w tzw. „młodzieżowym” okresie życia wykształcają się ostatecznie cechy właściwe dorosłemu człowiekowi.

Tab. 5. Struktura wiejskiej ludności Bułgarii według płci i wieku — stan w dn. 31 XII 1977

Rural population structure of Bulgaria by sex and age; state on December 31, 1977

Wiek	Ludność w tys. osób			Udział procentowy płci		Udział procentowy poszczególnych klas wieku		
	ogółem	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
0—4	237,809	122,085	115,724	51,34	48,66	6,719	6,891	6,546
5—9	259,641	133,695	125,946	51,49	48,51	7,336	7,547	7,124
10—14	255,057	132,466	122,591	51,94	48,06	7,206	7,477	6,934
15—19	146,322	76,632	69,690	52,37	47,63	4,134	4,326	3,942
20—24	217,107	122,629	94,478	56,48	43,52	6,134	6,922	5,344
25—29	211,542	108,502	103,040	51,29	48,61	5,977	6,125	5,828
30—34	199,278	101,486	97,792	50,93	49,07	5,630	5,729	5,532
35—39	199,506	100,386	99,120	50,38	49,62	5,637	5,666	5,607
40—44	236,682	119,408	117,274	50,45	49,55	6,687	6,740	6,637
45—49	251,591	124,460	127,131	49,47	50,53	7,108	7,026	7,191
50—54	283,164	137,536	145,628	48,57	51,43	8,000	7,763	8,237
55—59	249,642	119,141	130,501	47,72	52,28	7,053	6,725	7,382
60—64	195,442	94,753	100,689	48,48	51,52	5,522	5,348	5,695
65—69	234,528	113,096	121,432	48,22	51,18	6,626	6,384	6,869
70—74	181,913	85,910	96,003	47,23	52,77	5,140	4,849	5,430
75—79	106,293	48,332	57,961	45,47	54,53	3,003	2,728	3,279
80—84	47,008	20,803	26,205	44,25	55,75	1,328	1,174	1,482
85—89	18,725	7,261	11,464	38,78	61,22	0,529	0,410	0,648
90—94	5,908	2,181	3,727	36,92	63,08	0,167	0,123	0,211
95—99	1,880	0,695	1,185	36,97	63,03	0,053	0,039	0,067
100 i więcej	0,433	0,138	0,295	31,87	68,13	0,011	0,008	0,013
Razem	3539,471	1771,595	1767,876	50,05	49,95	100,000	100,000	100,000

Źródło: *Statisticeski Godisznik na Narodna Republika Błgaria 1978*, Sofia 1978, s. 32, tabl. 7 oraz obliczenia własne.

Na koniec r. 1977 w „młodzieżowej” klasie wieku, tj. w wieku 15—24 lata, było w Bułgarii 14,59% ogólnej liczby ludności, przy czym należy odnotować wyraźne zróżnicowanie tej frakcji ludności w mieście i na wsi. O ile bowiem w grupie ludności miejskiej udział młodzieży stanowił 17,48%, to wśród ludności wiejskiej jej udział wynosił 10,27%. Nie ulega wątpliwości, że niski poziom tego wskaźnika jest w głównej mierze zdeterminowany wpływem młodzieży wiejskiej do miast w celu podjęcia pracy zarobkowej i odbycia nauki w szkołach średnich i wyższych.

Po omówieniu struktury ludności Bułgarii według wieku od podstaw piramidy wieku przechodzimy do analizy tej struktury od jej szczytu. Rozpatrzmy grupę ludności w wieku starszym, tj. w wieku 65 lat i więcej. Udział tej grupy wiekowej w ogólnej liczbie ludności wyznacza miejsce danej społeczności w procesie demograficznej starości. W końcu

r. 1977 udział ludności w wieku starszym w globalnej liczbie ludności Bułgarii osiągnął poziom 11,48%. Tak więc, ludność Bułgarii uznać należy za „starą” demograficznie, ponieważ zgodnie z klasyfikacją ONZ za stare demograficznie uważa się takie społeczeństwo, w którym ludność w wieku 65 lat i więcej stanowi ponad 10% ogólnej liczby ludności.

Odmiennie zgoła przedstawia się stopień zaawansowania ludności miejskiej i wiejskiej w procesie demograficznej starości. Udział ludności w wieku starszym w ogólnej liczbie ludności miejskiej wynosił bowiem 7,82%, podczas gdy odpowiedni wskaźnik dla ludności wiejskiej osiągnął poziom 16,86%, a więc ponad dwukrotnie przewyższał frakcję ludności starszej w miastach.

Na podstawie przytoczonych liczb możemy stwierdzić istotną właściwość profilu wieku ludności Bułgarii, a mianowicie spadek liczebności dzieci oraz wzrost liczebności ludzi starych na wsi, z drugiej zaś strony, przewagę liczebną dzieci oraz relatywnie niski udział ludzi starych w miastach.

Zwróćmy jeszcze uwagę na relacje liczby dzieci (wnuków) do ludzi starych (dziadków). Otóż w końcu r. 1977 w całej Bułgarii na 100 osób w wieku 60 lat i więcej przypadało 143,31 dzieci w wieku poniżej 15 lat. W miastach wskaźnik ten równał się 209,74, a na wsiach 94,99.

Przedstawione relacje są niewątpliwie wyrazem nowego typu stosunków demograficznych, właściwych współczesnej Bułgarii. Stosunki te charakteryzują się w miastach wysoką przewagą liczebności „wnuków” nad istniejącą liczbą „dziadków”. Gdy natomiast chodzi o ludność wiejską, to uformułował się model struktury ludności według wieku, którego znamioną cechą jest liczebna przewaga „dziadków” nad „wnukami”.

W analizie struktury wieku ludności Bułgarii nie sposób pominąć rozważań nad wielkością liczebną ekonomicznych grup wieku. W praktyce statystycznej Ludowej Republiki Bułgarii stosuje się jednolity schemat ekonomicznej klasyfikacji wieku, a mianowicie:

	mężczyźni	kobiety
Wiek przedprodukcyjny	0—15	0—15
Wiek produkcyjny	16—59	16—54
Wiek poprodukcyjny	60 i więcej	55 i więcej

W tabeli 6 prezentujemy liczby obrazujące podział ludności Bułgarii na grupę ludności w wieku produkcyjnym oraz na grupę ludności w wieku nieprodukcyjnym, a więc w wieku poprodukcyjnym łącznie (na taki podział zezwalają materiały źródłowe).

W 1946 r. ludność Bułgarii w grupie wieku produkcyjnego liczyła 4,1 mln i stanowiła 58,57% ogółu ludności. Po dziesięciu latach, w r. 1956, wzrosła prawie do 4,5 mln i stanowiła 58,93% całej ludności. W roku 1977

Tab. 6. Ludność Bułgarii w wieku produkcyjnym i nieprodukcyjnym w latach 1946—1977

Bulgarian population at working and non-working ages in 1946—1977

Lata	Ludność w tys. osób			Udział procentowy		Wskaźnik dynamiki 1946=100		
	A	B	C	B	C	A	B	C
1946	7029,35	4117,00	2912,35	58,57	41,43	100,00	100,00	100,00
1956	7613,71	4486,80	3126,91	58,93	41,07	108,31	108,98	107,37
1965	8230,80	4787,99	3442,81	58,17	41,83	117,08	116,30	118,21
1970	8514,90	4937,97	3576,93	57,99	42,01	121,13	119,94	122,82
1974	8710,00	5088,38	3621,62	58,42	41,58	123,91	123,59	124,35
1975	8731,40	5057,31	3674,09	57,92	42,08	124,21	122,84	126,16
1976	8785,70	5086,81	3698,89	57,90	42,10	124,99	123,56	127,01
1977	8822,60	5111,46	3711,14	57,94	42,06	125,51	124,15	127,43

Źródło: *Statystyczny Godzinek na Narodną Republikę Bułgaria 1978*, Sofia 1978, s. 32, tabl. 6 oraz obliczenia własne.

A — ludność ogółem; B — ludność w wieku produkcyjnym; C — ludność w wieku nieprodukcyjnym.

omawiana grupa ludności przekroczyła 5,1 mln, a jej udział w globalnej liczbie ludności tego kraju równał się 57,94%. Gdy chodzi o grupę ludności w wieku nieprodukcyjnym, to w r. 1946 liczyła ona ponad 2,9 mln osób i stanowiła 41,43% całej ludności. W 1977 r. grupa ludności nieprodukcyjnej przekroczyła 3,7 mln, a jej udział w ogólnej liczbie ludności równał się 42,06%. W ciągu lat 1946—1977 grupa ludności w wieku produkcyjnym wzrosła w Bułgarii o 24,15%, a grupa ludności w wieku nieprodukcyjnym zwiększyła się o 27,43% (por. tab. 6).

Wysoki udział ludności w wieku produkcyjnym jest dla Bułgarii bardzo pomyślny, ponieważ pozwala jej wykorzystywać znaczne zasoby siły roboczej dla potrzeb gospodarki narodowej. O wykorzystaniu potencjału siły roboczej w Bułgarii świadczą wskaźniki mówiące o liczbie osób produkcyjnie zatrudnionych w gospodarce narodowej na 100 osób w wieku produkcyjnym. W końcu r. 1946 poziom tego wskaźnika wynosił 70,7, a pod koniec r. 1977 równał się 72,6; nastąpił więc wzrost o 2 osoby.

Strukturę i dynamikę ludności Bułgarii według płci w rozpatrywanym okresie ukazują liczby tabeli 7.

Jak wynika z danych tej tabeli, liczba ludności w wieku produkcyjnym ustawicznie wzrasta. W jej składzie w ciągu całego okresu badawczego przeważali mężczyźni, przy czym nadwyżka ta miała wyraźną tendencję rosnącą.

rok	nadwyżka mężczyzn (w tys.)
1946	145,311
1956	200,247
1965	266,220
1970	287,332
1977	273,901

W ciągu rozpatrywanych lat występował w Bułgarii proces maskulinizacji potencjalnej siły roboczej, jaką stanowi ludność w wieku produkcyjnym. Świadczą o tym wskaźniki struktury. Udział bowiem męskiej ludności w wieku produkcyjnym wzrastał, natomiast udział części kobiecej malał. I tak, jeżeli w r. 1946 mężczyźni w wieku produkcyjnym stanowili 51,76% ogólnego potencjału siły roboczej, to w r. 1977 ich udział wynosił 52,68%. Natomiast dla kobiet wskaźnik ten w r. 1946 równał się 48,23, podczas gdy w r. 1977 wyraził się wielkością 47,32%.

Głęboką wymowę posiadają liczby tabeli 8. Wynika z nich, że w latach 1946—1965 wśród ludności w wieku produkcyjnym dominowała ludność wiejska. Tak np. w r. 1946 jej udział wynosił 73,17%. Dopiero od r. 1965 w ogólnym potencjale siły roboczej Bułgarii nastąpiła przewaga

Tab. 7. Struktura ludności Bułgarii w wieku produkcyjnym według płci w latach 1946—1977

The structure of Bulgarian working age population by sex in 1946—1977

Lata	Ludność w wieku produkcyjnym			Udział procentowy		Wskaźnik dynamiki 1946=100		
	ogółem	mężczyźni	ko-biety	mę-żczyźni	ko-biety	ogó-łem	mę-żczyźni	ko-biety
1946	4 117 001	2 131 156	1 985 845	51,76	48,23	100,00	100,00	100,00
1956	4 486 795	2 343 521	2 143 274	52,23	47,77	108,98	109,96	107,93
1965	4 787 986	2 527 103	2 260 883	52,78	47,22	116,30	118,68	113,85
1970	4 937 974	2 602 653	2 335 321	52,71	47,29	119,94	122,12	117,60
1974	5 088 379	2 646 372	2 442 007	52,01	47,99	123,59	124,18	122,97
1975	5 057 310	2 633 479	2 423 831	52,07	47,93	122,84	123,57	122,06
1976	5 086 810	2 661 723	2 425 087	52,33	47,67	123,56	124,90	122,12
1977	5 111 455	2 692 678	2 418 777	52,68	47,32	124,15	126,35	121,80

Źródło: *Statisticeski Godisznik na Narodna Republika Błgaria 1978*, Sofia 1978, s. 32, tabl. 6 oraz obliczenia własne.

Tab. 8. Struktura ludności miejskiej i wiejskiej Bułgarii w wieku produkcyjnym w latach 1946—1977

The structure of Bulgarian urban and rural working-age population in 1946—1977

Lata	Ludność w wieku produkcyjnym			Udział procentowy		Wskaźnik dynamiki 1946=100		
	ogółem	miasto	wieś	miasto	wieś	ogó-łem	miasto	wieś
1946	4 117 001	1 104 774	3 012 227	26,83	73,17	100,00	100,00	100,00
1956	4 486 795	1 567 713	2 919 082	34,94	65,06	108,98	141,90	96,91
1965	4 787 986	2 381 163	2 406 823	49,73	50,27	116,30	215,53	79,90
1970	4 937 974	2 872 334	2 065 640	58,17	41,83	119,94	259,99	68,58
1974	5 088 379	3 327 072	1 761 307	65,39	34,61	123,59	301,15	58,47
1975	5 057 310	3 148 088	1 909 222	62,25	37,75	122,84	284,95	63,38
1976	5 086 810	3 216 512	1 870 298	63,23	36,77	123,56	291,15	62,09
1977	5 111 455	3 284 794	1 826 661	64,26	35,74	124,15	297,32	60,64

Źródło: *Statisticeski Godisznik na Narodna Republika Błgaria 1978*, Sofia 1978, s. 32 oraz obliczenia własne.

ludności miejskiej. W 1977 r. udział tej grupy ludności wzrósł do poziomu 64,26%. Omówionym przeobrażeniom strukturalnym towarzyszył niezwykle dynamiczny wzrost potencjału siły roboczej ludności miejskiej. Jeżeli za podstawę przyjmujemy rok 1946, to musimy stwierdzić, że w r. 1977 wskaźnik dynamiki ludności miejskiej w wieku produkcyjnym osiągnął poziom 297,32%. W ciągu badanego okresu nastąpił więc niemal potrójny wzrost tej grupy ludności. W tym samym czasie wskaźniki dynamiki wiejskiej ludności Bułgarii w wieku produkcyjnym ulegały systematycznemu zmniejszaniu się, osiągając w r. 1977 poziom 60,64%.

PODSTAWOWE ELEMENTY NATURALNEGO RUCHU LUDNOŚCI BUŁGARI

W dalszym toku rozważań pragniemy poświęcić nieco uwagi problematyce naturalnego ruchu ludności Bułgarii, a więc problematyce uwzględniającej przede wszystkim zagadnienia — małżeństw, urodzeń i zgonów.

M a ł ż e ń s t w a

Rozpoczynamy od problematyki małżeństw, które odgrywają naturalną i wyjściową rolę w procesie reprodukcji ludności. Związek reprodukcji ludności z problematyką małżeństw wynika głównie z faktu, że dominująca liczba urodzeń przypada na urodzenia w małżeństwie.

Z oficjalnych danych o kształtowaniu się małżeństw w Bułgarii wynika, że w pięcioleciu 1946—1950 współczynniki małżeństw były bardzo wysokie i kształtowały się na poziomie 10,7—11,1⁰/₀₀. Tak wysokiej ogólnokrajowej stopy małżeństw nie zarejestrowano w Bułgarii do końca rozpatrywanych lat. Była to stopa małżeństw nie spotykana w normalnych warunkach rozwojowych, na której z całą pewnością zaciążył wpływ działającej w owych latach kompensacyjnej fazy wojny. W dekadzie lat 1950—1960 współczynniki małżeństw nie przekraczały wprawdzie 10⁰/₀₀ ale były nadal wysokie, wahały się bowiem w granicach 8,5—9,6⁰/₀₀. W latach 1962—1966 odnotowano w Bułgarii najniższy poziom ogólnej stopy małżeństw, przyjmującej wielkości rzędu 8—8,2⁰/₀₀. Były to lata, kiedy w wiek matrymonialny zaczęły wchodzić roczniki destrukcyjnej fazy okresu wojennego. Od drugiej połowy lat sześćdziesiątych aż do końca badanego okresu stopa małżeństw w Bułgarii nie spada poniżej 8⁰/₀₀ i nie przekracza 9⁰/₀₀.

W tabeli 9 podajemy dane o małżeństwach w Bułgarii w podziale na miasto i wieś. W pierwszym rzędzie należy stwierdzić, że w Bułgarii poziom współczynników małżeństw był na ogół wyższy w miastach niż

na wsi, chociaż były lata, kiedy sytuacja w tym zakresie kształtowała się odwrotnie. Nader wysoka stopa małżeństw (ponad 11‰) ukształtowała się wśród ludności miejskiej w latach 1946—1953. Warto odnotować fakt, że w trzyleciu 1948—1950 stopa ta miała charakter bardzo wysoki, osiągając poziom od 14,1 do 14,5‰.

Gdy chodzi o ludność wiejską, to jedynie w trzech pierwszych latach badanego okresu, tj. w latach 1946—1948, stopa małżeństw osiągnęła poziom 10—10,2‰. Od lat pięćdziesiątych do połowy lat sześćdziesiątych współczynniki małżeństw utrzymywały się na poziomie 8—9‰, natomiast od r. 1966 do końca rozpatrywanego okresu stopa małżeństw wśród bułgarskiej ludności wiejskiej traciła na sile i kształtowała się na poziomie około 6—7‰. Był jednak w Bułgarii okres (lata 1960—1965), kiedy częstsze były małżeństwa na wsi niż w mieście (por. liczbę tab. 9).

Tab. 9. Małżeństwa w Bułgarii w latach 1946—1977
Marriages in Bulgaria in 1946—1977

Lata	W tysiącach			Na 1000 ludności		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
1946	76,932	22,907	54,025	11,0	13,3	10,2
1950	77,817	28,504	49,313	10,7	14,5	9,3
1955	63,451	20,424	43,025	8,5	8,6	8,4
1960	68,952	24,830	44,122	8,8	8,5	8,9
1961	66,770	24,996	41,774	8,4	8,2	8,5
1962	64,646	24,633	40,013	8,1	7,8	8,2
1963	66,443	25,322	41,121	8,2	7,8	8,5
1964	66,342	28,189	38,153	8,1	8,0	8,2
1965	65,893	29,693	36,200	8,0	7,9	8,2
1966	67,358	38,795	28,563	8,2	10,0	6,5
1967	72,466	42,262	30,204	8,7	10,6	7,0
1968	74,279	43,464	30,815	8,9	10,6	7,2
1969	73,660	45,237	28,423	8,7	10,6	6,8
1970	73,126	46,088	27,038	8,6	10,4	6,7
1971	69,693	44,788	24,905	8,2	9,7	6,3
1972	70,357	46,814	23,543	8,2	9,9	6,1
1973	74,272	49,585	24,687	8,6	10,2	6,5
1974	73,740	50,273	23,467	8,5	10,0	6,5
1975	74,949	51,761	23,188	8,6	10,1	6,4
1976	73,363	51,172	22,101	8,4	10,0	6,1
1977	74,893	51,888	23,005	8,5	9,9	6,4

Źródło: *Demografiska Statistika 1967*, Sofia 1968, s. 24 tabl. 1 oraz *Statisticzeski Godisznik na Narodna Republika Błgaria 1978*, Sofia 1978, s. 34—36, tabl. 9.

Nie ulega wątpliwości, iż sprawa wyczerpującego objaśnienia ukazanych nieregularności we wzajemnych relacjach stopy małżeństw dla wsi i miast Bułgarii należy do problemów nader złożonych i trudnych. Wydaje się jednak, że głównymi czynnikami sprawczymi różnicowań w poziomie częstości zawierania małżeństw w Bułgarii w relacji miasto—wieś były: stopień natężenia powojennej tendencji kompensacyjnej, wchodze-

nie do klasy wieku matrymonialnego słabych liczebnie roczników wojennych, a za nimi liczniejszych pokoleń powojennych, oraz dużego formatu przemieszczenie ludności ze wsi do miast.

U r o d z e n i a

Statystyka urodzeń stanowi jedno z najważniejszych źródeł informacji o przemianach zachodzących w procesie reprodukcji ludności. Zdając sobie sprawę z waloru poznawczego urodzeń, jako podstawowego elementu naturalnego ruchu ludności, przytaczamy ogólne wskaźniki urodzeń dla całej Bułgarii oraz wskaźniki rodności dla miast i wsi, uwzględniając w ten sposób odrębność demograficzną, jaka występuje w tym kraju wśród ludności miejskiej i wiejskiej. Korzystając ze współczynników rodności mamy świadomość ich specyfiki poznawczej, niemniej jednak, stanowią one „podstawowy element w rachunku ruchu naturalnego ludności i już choćby z tego powodu nie można ich zostawić poza nawiasem analizy demograficznej”.⁵

Analizując kwestię rodności ogólnej Bułgarii stwierdzamy, że w ciągu dwudziestolecia 1946—1966 następował systematyczny jej spadek, z tym jednak, że do połowy lat pięćdziesiątych występowały współczynniki rodności rzędu 20,1—25,6‰, kwalifikujące Bułgarię do krajów o wysokiej rodności (wg skali F. Rosseta). Nie ulega wątpliwości, że ówczesny wysoki poziom rozrodczości był w głównej mierze determinowany powojenną tendencją kompensacyjną. Od drugiej połowy lat pięćdziesiątych do połowy lat sześćdziesiątych w wiek rozrodczy zaczęły wchodzić słabo obsadzone liczebnie roczniki z ostatnich lat drugiej wojny światowej i z pierwszych lat powojennych, skutkiem czego nastąpił spadek rodności z 20 do 15‰. W ostatnim dziesięcioleciu badanego okresu (1967—1977) nastąpiła w Bułgarii zwyżka rodności. Zwyżka ta nie charakteryzuje się jednak stabilnością, lecz wykazuje fluktuację w granicach 15—17‰.

Podobnie jak w naszym kraju, tak i w Bułgarii występowało w badanym okresie zjawisko odrębności demografii miast i wsi, ujawniające się również w zakresie rodności. Z liczb tabeli 10 wynika, że od pierwszych lat powojennych aż do r. 1965 wieś bułgarska dominowała w rodności nad miastem, dając krajowi więcej urodzeń niż miasto. Pomiedzy rokiem 1946 a 1956 stopa rodności na wsi była wysoka i wahała się w granicach 20,5—25,9‰. W latach 1957—1965 utrzymywała się na średnim poziomie i kształtowała się pomiędzy 15,9—19,2‰. Od roku 1966 aż do końca rozpatrywanych lat rodność na wsi spadła poniżej 15‰ (z wyjątkiem dwóch lat 1968 i 1969, w których współczynniki urodzeń wyniosły

⁵ Por. Rosset: *op. cit.*, cz. II, Warszawa 1975, s. 165.

Tab. 10. Współczynniki rodności w Bułgarii w latach 1946—1977
Birth rate in Bulgaria in 1946—1977

Lata	Na 1000 ludności			Urodzonych chłopców na 1 tys. urodzonych dziewcząt			Lata	Na 1000 ludności			Urodzonych chłopców na 1 tys. urodzonych dziewcząt	
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś		ogółem	miasto	wieś	ogółem	wieś
1946	25,6	24,6	25,9	1066	1962	16,7	15,3	17,7	1054			
1947	24,1	23,2	24,4	1065	1963	16,4	15,5	17,0	1062			
1948	24,6	23,1	25,2	1065	1964	16,1	15,6	16,4	1062			
1949	24,7	23,9	25,0	1071	1965	15,3	14,7	15,9	1063			
1950	25,2	24,9	25,3	1070	1966	14,9	15,5	14,4	1065			
1951	21,0	22,5	20,5	1063	1967	15,0	15,9	14,2	1062			
1952	21,2	21,0	21,2	1068	1968	16,9	18,0	15,9	1055			
1953	20,9	20,8	20,8	1071	1969	17,0	18,7	15,2	1056			
1954	20,2	19,0	20,7	1068	1970	16,3	18,0	14,6	1073			
1955	20,1	18,7	20,8	1055	1971	15,9	17,4	14,1	1063			
1956	19,5	17,5	20,5	1064	1972	15,3	17,0	13,3	1067			
1957	18,4	17,0	19,2	1050	1973	16,2	18,4	13,4	1053			
1958	17,9	16,4	18,7	1057	1974	17,2	19,8	13,6	1058			
1959	17,8	16,0	18,4	1060	1975	16,6	19,1	13,0	1057			
1960	17,6	16,1	18,8	1064	1976	16,5	19,3	12,7	1063			
1961	17,4	15,8	18,3	1069	1977	16,1	18,5	12,6	1058			

Zródło: Demografiska Statistika 1967, Sofia 1968, s. 23—24, tabl. 1 oraz Statisticheski Godisznik na Narodna Republika Błgaria 1978, Sofia 1978, s. 34—36, tabl. 9 i 10.

odpowiednio 15,9 i 15,2‰). W tym okresie rodność bułgarskiej wsi uznać należy za niską, przy czym w dwóch ostatnich latach, tj. w 1976 i 1977 przybrała ona nieznane dotąd rozmiary i wynosiła dla tych lat zaledwie 12,7 i 12,6‰.

Inny charakter miała ewolucja rodności w bułgarskich miastach. W latach 1946—1965 wykazywała ona w zasadzie systematyczny spadek, z tym że w pierwszych ośmiu latach powojennych była relatywnie wysoka (powyżej 20‰), natomiast w latach 1954—1964 znalazła się w strefie rodności o średnim poziomie (w granicach od 15 do 20‰). Od roku 1966 do końca badanego okresu rejestruje się przewagę urodzeń w miastach, stąd też stopa rodności w miastach przewyższa stopę rodności na wsi (liczby tabeli 10).

Zastanawiając się nad przyczynami ukazanej konfiguracji stopy rodności w bułgarskich miastach i wsiach należy stwierdzić, że o wysokim jej poziomie w początkowych latach badanego okresu zdecydowała przede wszystkim powojenna tendencja kompensacyjna. W późniejszych latach, gdy nastąpiło wygaśnięcie tendencji kompensacyjnej, główną przyczynę fluktuacji stopy rodności na wsi i w mieście upatrywać należy w procesach industrialnych i urbanizacyjnych. Procesy te wywołały masowy odpływ ze wsi do miast młodych roczników (z wyraźną przewagą mężczyzn), które stanowiły duży potencjał rozrodczy. W tym stanie rzeczy nastąpiły niekorzystne zmiany w strukturze według płci i wieku wśród ludności wiejskiej oraz poprawa tej struktury wśród ludności miejskiej. Nie bez znaczenia były tu również inne czynniki modernizujące bułgarskie stosunki demograficzne na wsi i w mieście, takie choćby jak: odwrót od tradycyjnej rodziny wielodzietnej, oszczędny typ reprodukcji ludności, wzrost poziomu wykształcenia, podnoszenie aspiracji życiowych, zmiany w zakresie stylu życia, wzrost potrzeb wyższego rzędu, akcja świadomego macierzyństwa, zawodowa aktywizacja kobiet, pragmatyczne podejście do prokreacyjnej i wychowawczej funkcji rodziny itp.

Z g o n y

W celu pełniejszego scharakteryzowania stosunków demograficznych w Bułgarii pragniemy parę uwag poświęcić kolejnemu składnikowi naturalnego ruchu ludności, jakim jest umieralność. W tabeli 11 zamieszczone zostały współczynniki umieralności obliczone dla całej ludności Bułgarii oraz dla ludności miast i wsi w latach 1946—1977.

W oparciu o dane figurujące w tej tabeli należy stwierdzić, że w początkowych latach rozpatrywanego okresu stopa umieralności ogólnej w Bułgarii należała do wysokich. W ciągu lat 1946—1952 umierało 102—

Tab. 11. Współczynniki zgonów w Bułgarii w latach 1946—1977
Mortality rate in Bulgaria in 1946—1977

Lata	Na 1000 ludności			Lata	Na 1000 ludności			Zgony mężczyzn na 1 tys. zgonów kobiet	Zgony mężczyzn na 1 tys. zgonów kobiet
	ogółem	miasto	wieś		ogółem	miasto	wieś		
1946	13,7	13,1	13,9	1962	8,7	6,6	10,1	1144	1090
1947	13,4	12,2	13,8	1963	8,2	6,2	9,5	1137	1078
1948	12,6	11,5	13,0	1964	7,8	6,4	9,1	1124	1103
1949	11,8	10,7	12,2	1965	8,1	6,2	9,8	1134	1104
1950	10,2	9,4	10,5	1966	8,3	6,5	9,8	1152	1108
1951	10,6	9,7	11,0	1967	9,0	7,0	10,9	1122	1126
1952	11,6	10,2	12,1	1968	8,6	6,8	10,4	1094	1125
1953	9,3	8,2	9,7	1969	9,5	7,4	11,7	1137	1144
1954	9,2	7,9	9,8	1970	9,1	7,0	11,4	1126	1139
1955	9,0	7,2	9,9	1971	9,7	7,3	12,5	1110	1163
1956	9,4	7,3	10,4	1972	9,8	7,4	12,8	1104	1145
1957	8,6	7,1	9,4	1973	9,5	7,1	12,5	1105	1158
1958	7,9	6,4	8,6	1974	9,8	7,5	13,1	1103	1154
1959	9,5	7,3	10,7	1975	10,3	7,7	14,0	1084	1169
1960	8,1	6,5	9,0	1976	10,1	7,7	13,5	1106	1176
1961	7,9	6,2	8,9	1977	10,7	8,1	14,6	1112	1182

Zródło: Demografiska Statistika 1967, Sofia 1968, s. 23—24, tabl. 1 oraz Statisticheski Godisznik na Narodna Republika Błgaria 1978, Sofia 1978, s. 34—36 tabl. 9 i 10.

137 osób z każdych 10 tysięcy mieszkańców tego kraju. W miarę oddalania się od r. 1952 umieralność stale się obniżała, osiągając w r. 1965 najniższy poziom, tj. 7,8‰. Lata 1966—1977 przyniosły wzrost stopy umieralności z 8,3‰ w r. 1966 do 10,7‰ w r. 1977.

Wydaje się, że wzrost poziomu współczynników umieralności ogólnej, jaki wystąpił w ciągu ostatniej dekady badanego okresu, jest przede wszystkim konsekwencją zmian w strukturze wiekowej ludności Bułgarii, polegających na systematycznym powiększaniu się udziału liczby osób w wieku starszym w globalnej liczbie ludności. Wiadomo bowiem, że w grupie ludności w wieku starszym umieralność jest znacznie większa, niż wśród ludności, która nie przekroczyła progu wieku właściwego ludziom starszym.

Czytając liczby tabeli 11 nie można zaprzeczyć, że stopa umieralności wśród ludności miejskiej była znacznie niższa niż wiejskiej.

W żadnym roku rozpatrywanego okresu (32 lata) współczynniki umieralności w miastach nie przekroczyły poziomu współczynników umieralności na wsi. Wskaźniki umieralności w mieście miały tendencję malejącą do r. 1965, od tego zaś momentu wykazywały tendencję wzrastającą. Wzrost ten miał jednak charakter umiarkowany. Zawarł się on bowiem w granicach od 6,5‰ w r. 1965 do 8,1‰ w r. 1977.

Z danych tabeli 11 w sposób jednoznaczny wynika, że stopa umieralności w bułgarskich wsiach była wyraźnie wyższa niż w bułgarskich miastach. Nierówność bułgarskiej ludności wiejskiej wobec śmierci najlepiej ukazują liczby. Jeżeli każdorazowy poziom stopy umieralności dla miast przyjmujemy za podstawę, to dla wsi otrzymamy następujące wskaźniki procentowe:

1946 — 106,1	1970 — 162,9
1950 — 111,7	1974 — 174,7
1955 — 137,5	1975 — 181,8
1960 — 138,5	1976 — 175,3
1965 — 158,1	1977 — 180,2

Wyniki te oznaczają, że poziom stopy umieralności na wsi był od 6,1 do 80,2% wyższy niż w miastach. W pierwszych 7 latach badanego okresu współczynniki zgonów na wsi należały do wysokich, bowiem wahały się od 10,5 do 13,9%. W latach 1953—1964 współczynniki te w stosunku do współczynników miejskich były niekorzystne. W tym okresie występowały jednak obok lat dobrych, i takie lata, w których stopa umieralności przybierała znaczniejsze rozmiary. Tak było na przykład w r. 1956, kiedy stopa umieralności osiągnęła 10,4‰, a w r. 1959 10,7‰. Od 1965 r. aż do końca badanego okresu stopa umieralności na wsi systematycznie rosła, przy czym tempo tego wzrostu, zwłaszcza w końcowych latach,

przyjmowało charakter wręcz „galopujący”. Jeżeli bowiem w r. 1966 współczynnik umieralności wynosił 9,8⁰/₀₀, to w r. 1977 zaliczał się już do bardzo wysokich, plasując się na poziomie 14,6⁰/₀₀. W ciągu rozpatrywanych lat stopa umieralności ludności miejskiej Bułgarii była najniższa w r. 1958 i wynosiła 8,6⁰/₀₀. Maksymalny natomiast jej poziom miał miejsce w r. 1977, osiągając nie spotykaną w powojennym rozwoju ludności Bułgarii wielkość 14,6⁰/₀₀.

Wyższa wśród ludności wiejskiej stopa umieralności jest w głównej mierze determinowana różnicami w strukturze wieku ludności miast i wsi, w związku z czym proces starzenia się ludności jest w bułgarskiej wsi bardziej zaawansowany niż w mieście. Bardzo istotny wpływ na wzajemną relację wskaźników umieralności pomiędzy miastem i wsią mają niewątpliwie warunki społeczno-ekonomiczne i sanitarno-higieniczne. Różnice te ulegają w Bułgarii ciągłemu zmniejszaniu, chociaż występujące jeszcze dość znaczne dysproporcje wywierają istotny wpływ na poziom umieralności wsi i miasta. Bułgarska wieś pozostaje w tyle za miastem pod względem obsługi medycznej (zwłaszcza jej jakości i dostępności) oraz urządzeń sanitarnych. Nie bez znaczenia dla poziomu umieralności na wsi pozostaje niekorzystne dla niej zróżnicowanie warunków materialnych, poziomu kulturalnego, organizacji ubezpieczeń społecznych, niższa jakość odżywienia itp.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья посвящена некоторым аспектам воспроизводства населения Болгарии в период 1946—1977 гг. Дается характеристика развития общей численности населения в течение 32-х послевоенных лет как в масштабе всей страны, так и в соотношении город—деревня. Кроме того, был проведен анализ структуры населения Болгарии с точки зрения деления на пол и возраст, причем дается он и в масштабе всей страны и в разрезе городское население — сельское население. При этом отмечается рост потенциала рабочей силы как всей популяции населения, так и ее субпопуляции в городе и деревне.

Много внимания в дальнейших исследованиях посвящено проблематике естественного движения населения Болгарии, т.е. вопросам бракосочетаний, рождаемости и смертности.

Анализируя процесс воспроизводства населения Болгарии после Второй мировой войны, автор старался показать главные факторы, детерминирующие этот процесс. Прежде всего подчеркивалось глубокое общественно-экономическое преобразование страны, связанные с ним процессы индустриализации и урбанизации, которые произошли в Болгарии в послевоенные годы.

Основой статьи послужили данные Центрального статистического управления в Софии.

SUMMARY

The study aims at a presentation of some aspects of population replacement in Bulgaria in the years 1946—1977. The author characterizes the growth of the whole population both in the scale of the whole country and in the town — village relation during the thirty-two years of the post-War period. Besides that, the structure of Bulgarian population in respect to sex and age is analysed and shown both in the scale of the whole country and in the division into urban and rural populations. The presentation of structural transformations of Bulgarian population reveals the growth of the potential of manpower in the whole population and in the urban and rural subpopulations.

The next section of the study is devoted mainly to thorough considerations of the problems of the natural movement in Bulgarian population, that is, problems concerning mainly marriages, births, and deaths.

In the analysis of the replacement process in Bulgaria after World War II, an attempt is made to present the main factors which determine this process. Among the causal factors stress is laid primarily on the deep systemic-economic transformations and the resulting processes of industrialization and urbanization which have taken place in Bulgaria since World War II.

The problems defined by the scope of the present study are analysed on the basis of the official source materials from the Bulgarian Central Statistical Office in Sofia.